

ВАСИЛЬ ЧЕРНОВ.

До питання про редакції «Руської Правди».

§ 1. Із зовнішньої історії «Руської Правди» на російській мові найкращою працею вважається «Изслѣдованіе о Русской Правдѣ» Калачова. Вчені від Шлецера до Тобієна намагалися з'ясувати справжній зміст «Руської Правди» через догматичне тлумачення її статей, відомих тоді списків, яких було надруковано мінімальну кількість.

Видаючи першу частину «Изслѣдованія о Русской Правдѣ», Калачов уважав її попередніми відомостями. В своїй передмові він намічає такий план своєї праці: 1) повне видання тексту, 2) філологічне пояснення його, 3) юридичне пояснення пам'ятки, 4) видання очищеного тексту із зазначенням наступних доповнень та 5) виявлення уложення Руської Правди. На жаль, довести до кінця всю цю працю Калачов не міг. Він лише видав Р. Пр. 50 списків, а в зазначеній їм праці дав лише опис окремих списків її, поділивши їх на 4 редакції.

Вчені наступних часів не пішли за цим знавцем пам'яток і, торкаючися побіжно зовнішньої пам'ятки, намагалися викрити зміст Р. Пр. на підставі того матеріялу, що його зібрав Калачов, і творили іноді ті чи інші концепції без потрібної суворой критики тексту. Це захоплення концепцією привело до сумних наслідків, залишивши до наших часів Руську Правду загадковим документом, тим часом як метод, що його вказав Калачов, міг би кинути на нього багато світла.

§ 2. До Калачова були відомі лише деякі списки Р. Пр. і їх не було поділено на редакції. Першим було відкрито Академічний список і тому дослідники того часу виходили в своїх міркуваннях з його тексту. Проте Карамзін, студіюючи Р. Пр., дав перевагу списку, який тепер називають його іменем, а Розенкампф вважає Академічний список скороченим із Карамзінського.

Розподіл списків Р. Пр. на редакції вперше вживали в своїх наукових працях Калачов і Тобієн. Калачов усі списки поділив на 4 редакції — за місцем, де їх було знайдено. До 1-ої редакції він зарахував списки, що знаходяться в літописах Ростовських та старих Новгородських, до 2-ої — списки Кормчих Кириловського розряду й близьких до них збірників, відомих під іменем «Мерила Праведного», до 3-ьої — списки пізніших Новгородських (Софійських) літописів, і до 4-ої — списки пізніших збірників.

Такий поділ списків Р. Пр. викликав багато заперечень, які можна звести до твердження, що старі рукописи треба ділити не за місцевістю, де їх було знайдено, але за відмінами текстів, і далші вчені розподіляли всі списки на 2, на 3, або на 4 редакції.

У наші часи Владимирський-Буданов ділить Р. Пр. на 3 редакції. До першої редакції — «Краткой» — він зараховує всі ті списки, що їх Калачов виділив до 1-ої редакції, до другої — «Пространной» — списки, що їх Калачов зараховував до 2-ої, 3-ої та 4-ої редакції, а до 3-ої редакції він виділив списки, що текстом подібні до списку князя Оболенського.

Проф. Дьяконов вважає списки типу князя Оболенського скороченими з «Пространной Р. Пр.», а не якоюсь окремою редакцією й тим самим повертається до розподілу списків Р. Пр. на 2 редакції — Коротку та Поширену — розподілу, що його запропонував раніш Тобієн: він зарахував до 1-ої редакції Академічний список і всі подібні до нього, а до 2-ої — «Пространной» — всі інші.

В останні часи проф. Сергєєвич запропонував розподілити списки Р. Пр. на 4 редакції, але на інших підставах, аніж Калачов. Він визнає, що кожний список 1-ої редакції за Калачовим складається з двох окремих редакцій Р. Пр.: Правди Ярослава, яку він зараховує до 1-ої редакції, й Правди Ярославичів, що він вважає 2-ою редакцією. Всі списки всіх інших 3-ьох редакцій, за Калачовим, він зараховує до 3-ьої редакції — Поширеної. А списки типу князя Оболенського він виділяє в особливу 4-у редакцію.

Головну хибу такого розподілу на редакції Р. Пр. проф. Дьяконов знаходить в неправдивім уявленні про редакції Сергєєвича. На думку Дьяконова, «Краткая» редакція складається з 2-х окремих пам'яток різних змістом, — а не 2-х різних редакцій, цебто відмін, Р. Пр. Отже окремою редакцією є самий список «Краткой» Правди, відмінний від «Пространной».

Розбіжність в думках вищезазначених авторів щодо редакцій Руської Правди можна остаточно вияснити шляхом порівняння списків, що їх визнано за типові для кожної з них.

Коли Калачов видав текст Руської Правди на підставі 4-х списків різних редакцій, то її видано було з списків Академічного, Троїцького, Карамзінського та списку кн. Оболенського із застереженням, що Синодальний список не друкується лише тому, що його видано в «Русскихъ Достопамятностяхъ», виданий дуже дешевім і конче потрібнім для всіх, хто любить чи студіює стародавні рукописи. І пізніші вчені в своїх працях також за основу брали ці п'ять списків. Тому автор цієї статті вибрав для порівняння саме їх.

Співставлення списків Троїцького, Синодального й Карамзінського.

§ 3. Троїцький список має 115 статей, Карамзінський 135 і Синодальний 114: з них 114 спільні всім спискам — це статті Синодального списку.

Відміни текстів статей 2, 8, 16, 18, 24, 28, 30, 41, 42, 44, 49, 50, 53, 54, 56, 57 та 64 Троїцького списку, від відповідних до них статей Синодального та Карамзінського списку зводяться до того, що в одних списках є заголовки, а в других немає. Порівнюючи однакові статті, що різняться заголовками, звичайно вважають, що статті, які не мають заголовків, старіші за ті, що його мають. Проте ця думка не завжди може бути справедливою, бо вона справедлива лише щодо самих списків: списки старіші не мають заголовків у статтей. Що ж до окремих статей, то тут треба зазначити, що переписувачі пізніших часів не тільки робили нові заголовки, але й часто випускали їх, коли їм здавалося, що ці заголовки зайві. Візьмемо для прикладу статті 52—58 Троїцького списку про закупи. Ці статті в Карамзінським списку мають лише один заголовок перед 52 ст. «О закупѣ», і він стосується до всіх дальших статей «о закупяхъ», що їх тут зібрано в один устав. В Троїцьким списку такі ж заголовки стоять і перед 53, 54 та 57 статтями; є вони також і в Синодальнім списку, в яким статтю 51 відділяє від решти статей «о закупѣ», — стаття 58 — «о послушствѣ». Така розкиданість статей «о закупѣ» показує, що вони з'явилися у вигляді окремих прецедентів, і от у цім ви-

падку для того, щоб легше було знаходити окремі статті, явилася потреба в заголовках для них. Коли ж усі статті було об'єднано, то спочатку ці заголовки трималися, а потім їх випустили, бо вони вже не були потрібні; так і було зроблено в Карамзінському списку. Цей приклад показує, що неможливо визнати статті без заголовків старішими, ніж однакові з ними статті інших списків із заголовками.

Придивляючися до різного тексту заголовків, доводиться зазначити, що різне формулювання може вказувати на час появи заголовка, отже кинути світло на взаємини між списками; в заголовку, що складаються з перших слів статті (найстаріші); в такі, що дають характеристику змісту невдало і в примітивних фразах (що з'явилися потім) і, нарешті, в заголовку, висловлені в абстрактних термінах, які правдиво зазначають суть статті (пізніші).

Таких варіантів у заголовках збереглося небагато, але з них отсі заголовки вказують на більш пізні походження Карамзінського списку: «А придетъ кровавъ моужь (23 Тр.), о мужѣ кровавъ (24 К.), оже придетъ крѣвавъ моужь (22 С.); оже кто всядеть на чужь конь (27 Т. і 26 С.), оже на чужемъ конѣ ѣздить (28 К.); аже познаеть кто челядь (33 Тр.), о челядинномъ изводѣ (К. 34), о челядинѣ (32 С.); о рѣзѣ (46 Т. 45 С.), о резимствѣ (47 К.); аже закупъ бежить (52 Т.), о закупѣ (70 К. і 51 С.); оже кто кунъ взищеть (43 Т.) о запрении кунъ (44 К.), а оже кто скота възищеть (42 С.). З цих варіантів можна зробити той висновок, що розходження між Троїцьким та Синодальним списками майже немає, лише в однім останнім варіанті Синодального тексту зберігся старий вираз «скотъ».

Всі інші відміни в заголовках можна пояснити або різницею у вимові, або звичайними помилками. Наприклад, «о княжи мужѣ (9 Тр.), о княжѣ отроцѣ (9 С. і 9 К.); о ремественикѣ и о ремественицѣ (12 Тр.), о ремествяницѣхъ (К. 12), о ремѣствъницѣ (12 С.); о татьбѣ (36 Т.), о татѣ (37 К.), о татьбѣ (35 С.); а се о борти (68 Т. 81 С.), о борди (К. 86); а се уроци судебнии (99 Т. 70 С.), о судебныхъ оуроцѣхъ (К. 118)» і таке інше.

Більшість текстуральних відмін у відповідних списках — це просто різночитання, помилки, пропуски слів та доповнення, що виникли через недбалість переписувачів, через різні вимови, тощо. От, наприклад, порівняння їх: «вѣру (6 Тр.), вину и виру (6 К.), вирую (6 Син.); тогда дати ім правду желѣзо (17 Т.), томоу дати исправа желѣзо (17 К.), то ти имъ правду желѣзо (16 С.); не оутнетъ (19 Тр. 18 С.), не оударивъ (20 К.), оударить (20 Тр. 19 С.), тнетъ (21 К.), или не оутнетъ (20 С., Тр. 21), или нос оутнетъ (22 К.); по лицу (25 Тр. 24 С.), палицею (К. 26); на роту (32 Т.), на торгоу на роту (31 С. 33 К.); 12 гривенъ или оукраденъ или оуведенъ есть (35 К.); 7 (41 Т.); 60 (40 С. 42 К.), после; „ему не платити“ + господину своему (71 К.); +взять ему (79 К.); борть (53 С.) бобръ (62 Т. і 81 К.) + на землі перед «знаменіе» (62 С. і 80 К.); не боудеть (70 Т. і 83 С.) боудеть (88 К.); ѣдутъ (70 Т. і 83 С.) идоуть (71 К.); ли запна не будеть (К. 100); възворогити (97 Т. і 68 С.) възварите (К. 115); не оублюдетъ ли» (107 Т. і 106 С.), не будеть ли (К. 127); послѣдъ (276 С. і 29 К.), послѣ (28 Т.); гость (51 К. і 73 С.) господь (51 Т.).

Більш серйозну текстуральну різницю зустрічаємо в 12 статтях; з них отсі вказують на пізніше походження Карамзінського списку, тоді як у текстах Троїцького й Синодального списків різниці немає: мужь (Тр. I С. I) кто (I К.), +дондѣже налѣзеть (36 К.), „после» вражду +и оувередить цѣноу а введеть в коупоу (73 К.), за дерево полгривны (68 Т. 81 С.) за дерево три гривны (К. 86) после «верею» за верею (92 К.), — а за густъ

30 кун, а за лебедь 30 кун (77 К.), и о дружнѣи (86 Т.) (62 С.), и о людстѣи (104 К.); + а металнику 12 вѣкошь, а от рослнои земли такожь, а отъ свободивши челядина 9 кунъ, а металнику 9 вѣкошь (118 К.), + ведае ли боудеть купиль то кунъ емоу лишеноу быти (129 К.); + Великомъ князѣ (7 К.); Ярославъ (58 Т. 80 С.), Великий князь то Ярославъ Володимеричъ (76 К.); варянти: а за смердии холопъ (13 Т. і 13 С.), а за смердъ и холопъ (13 К.); тогда (15 Т. 14 С.) то 2 (16 К.) підкреслюють, що в Карамзінськiм списку заховалися 2 старші вислови.

На підставі цього співставлення треба вважати тексти спільних статей Троїцького Синодального та Карамзінського списків однаковими, хоч у Карамзінськiм можна помітити й сліди пізніших підновлень.

§ 4. Всі зайві статті в Карамзінськiм списку, порівнюючи з рештою статей, що ми їх порівнювали, додано до нього пізніше. А саме: 18-та стаття про стягання реза з судних кун не могла з'явитися раніш 43—48 статтей про рези. 133-тя стаття зустрічається дуже не часто в списках Руської Правди й звичайно в кінці її. Той казус, який вона передбачає, дуже пізнього походження, в ній встановлюється усунення свідка, який втік би від боргів до чужої землі. 134-у статтю зустрічаємо лише в 7 списках Р. Пр.; вона має на собі сліди новгородського походження й ми зустрічаємо її в пізніших списках новгородських літописів. В 135-ій статті ми маємо явні сліди пізніших підновлень, такі фрази — «дворянинъ», «Кнутъ». В літературі зміст 49—65 статтей Р. Пр. в Карамзінськiм списку пояснюється двоюко. Одні вчені бачуть в них прикладні вираховування відсотків, інші вважають статті 49—65 за помилково вміщені тут господарські розрахунки в Руській Правді. Як перша, так і друга думка зазначають їх пізніше походження, бо в першiм випадку їх додано в розвиток 43—49 статтей Троїцького списку, а в другiм їх треба вважати пізнішими додатками.

§ 5. Троїцький список відрізняється від Синодального лише неоднаковим порядком статей 48—101 та одною зайвою проти останньої 14 статті про дикую віру. Брак цієї статті в Синодальнiм списку виник через пропуск її переписувачем цього списку, бо дальша за нею стаття 15-а, стаття про знесення дикої віри, спільна для обох списків, розвиває зміст 14-ої статті про дикую віру й тому з'явиться раніш її не могла.

Питання про те, чим пояснити неоднаковий порядок статей Синодального й Троїцького списків в історично-юридичній літературі, вирішується двоюко. Одні гадають, що ця різниця виникла через те, що не за порядком зшили сторінки в Синодальнiм списку, інші пояснюють цю різницю кодифікацією. Першу думку висунув Тобієн і цю думку підтримує Сергєвич. Тобієн спочатку запевняв, що переплутано листи в Синодальнiм списку, а коли йому довели, що листи в Синодальнiм списку не переплутано й він познайомився з рукописом цього списку, то став твердити, що листи переплутано в тiм списку, з якого переписувалося Синодальний список. Ніяких доказів на користь цієї думки Тобієн не привів. Щождо Сергєвича, то він обмежився такою заявою: «переписувач Синодального списку мав під руками оригінал такого ж типу, як і той з якого списано Троїцький список, але переплутав послідовність сторінок. Це впливає з того, що послідовність Син. сп. — це його особливість і ніде не повторюється». Потвердження думки Сергєвича можна ще знаходити в близькості текстів Троїцького та Синодального списків та в недбалiм уложеннi останнього списку.

Коли ж пильніш розглянути рукопис Синодального списку, — виникають такі сумніви в цім твердженні:

1) Порядок статей Синодального списку однаковий з порядком статей в Бардинськiм та Болтинськiм списках (за Калачовим), що мають

у кінці додаткові статті «о челоуѣкъ», «о мукѣ» й устав Ярослава «о мостѣхъ»; це спростовує думку Сергєевича, що такий порядок статей властивий лише Синодальному списку.

2) Коли б справді було перестановлено сторінки, то ці сторінки повинні були б відповідати одна одній кількістю рядків. Ця відповідність повинна була зберегтися в Синодальному списку і у випадку перестановки сторінок у списку, з якого його списано. Але підрахунок рядків на сторінках, які, як гадають, переплутав між собою переписувач, доводить, що кількість рядків на них різко неоднакова. Ця різниця рівна від 1 до 5 рядків на лист, а це тяжко припустити, коли б не правильно псзщивано листи, бо в рукописах кількість рядків на окремих листах однакова.

3) Ст. 49-а в Синодальному списку міститься по 50 та 51 статтях Троїцького, ст. 50-а Синод. сп. стоїть після 58-ої ст. Троїцького, статті 50 та 51 Троїцького списку містяться по 72-ій ст. Синодального, що вказує на них, як на самостійні частини, себто окремі листи, а в дійсності цього немає, бо кожна з цих частин має таку кількість рядків, якої нема в окремій листі рукопису.

4) Всі окремі сторінки, коли б і визнати їх такими, починаються не тільки з окремих статей, але навіть мають заголовки, які в більшості стародавніх рукописів писалося циноброю (киновар'ю). Тяжко припустити, щоб переписувач міг переплутати ці листи.

5) В стародавніх рукописах переноси з одної сторінки на другу робилося тоді, коли кінчалася кількість рядків у ній і ніколи не дбалось про те, щоб на них була рівна кількість статей. Тим часом у нас є 8 листів, і на кожному із них статті закінчуються й ніде нема перерви слова чи текста статті.

6) Твердження Тобієна, до якого він не додав ніяких доказів, цілком порушує віру в справедливість його припущення, що може в оригіналі, з якого списувалося Синод. сп., була перестановка, і це по тому як він раніш доводив, що ця перестановка сторінок була в самім Синодальному списку.

7) Протилежну думку підтримує категорична заява знавця пам'яток Калачова, який казав, що коли Тобієн розгляне Синодальний список, то він зречеться своєї думки. І це справдилося, бо Тобієн відмовився від своєї першої думки.

Припущення, що неоднаковий порядок статей Троїцького та Синодального списків виникнув через різне групування цих статей в збірнику Рус. Пр., має під собою твердий ґрунт, коли вважати «Пространную Рус. Пр.» не єдиним суцільним законодавством, а збірником постанов, уставів, звичаїв тощо.

I. Факт тотожності статей може бути пояснений тим, що окремі устами мали вже викінчену форму перед тим, як їх було включено до Руської Правди. Треба не забувати, що відміни в порядку статей Синодального списку йдуть майже з 2-ої половини.

II. Окремі самостійні частини з 49—101 ст. Троїцького списку, що їх деякі дослідники вважають окремими листами через свій зміст, це просто збірники статей в певнім питанню з додатком іноді або статей про уроки, або ж інших випадково до них дописаних. Так, напр., статті 52—58 Тр. сп. — устав про зақуши; статті 57—67 Троїц. сп. — про ушкодження меж та межових знаків; в 68—82 про псування ловецького знаряддя й про крадіжку з нього живности, а з 83—101 — статті з спадкового права, поділені на 3 збірники вставкою статей про судові та мостові

уроки й про накладу в Тр. сп., а в Син. сп. між останніми двома частинами поміщено низку інших дрібних статей.

III. Різні групування статей про закупи в Синод. і Троїц. списках легко пояснити. Спочатку з'явилася 1-а з цих статей «Оже бежить закупъ отъ господина», що має прецедентний характер і яку видано рівночасно з статтями про рези; адже саме закупництво своєю юридичною природою близьке до заборгованості та застав. До того ж інститут закупництва поширився і його було регламентовано в низці статей в 53 до 58-ої статті, а в Троїцьким, пізніш переробленим, всі ці статті об'єднано в один устав про закупи.

IV. На той факт, що статті про спадкування складаються з 3-ьох самостійних збірників, виданих у різні часи, вказує присутність в Троїцьким списку в середині статей про спадкування—уставів про уроки та накладу, а в Синодальнім знаходження між останніми двома групами правових норм про спадкування різних дрібних статей, а також і закінчення цих збірників статтями про уроки, що їх звичайно містять у кінці списків. Той факт, що в Тр. списку всі статті зібрано до купи, а в Синод. сп. їх розкидано між іншими статтями, свідчить про краще оброблення Троїцького списку й про пізніше його походження.

V. Потвердження існування в старі часи збірників княжих уставів ми знаходимо в праці проф. Юшкова «К истории древне-русских юридических сборников», який зазначив існування таких збірників.

§ 6. Все вищезазначене доводить, що із списків, що ми порівнювали тут, найпізнішим треба вважати Карамзінський, бо в нім багато статей пізніш доданих і є підновлення в тексті. Як справедливо гадає Мрочек-Дроздовський,—найранішим же списком треба вважати Синодальний, бо кодифікація його статей, порівнюючи з Троїцьким, менш вдала й не така поширена.

Це можуть потвердити такі міркування: 1) порядок статей про закупи в Син. сп. старіший, їх написано не в систематичнім, а в хронологічнім порядку; 2) Порядок статей про спадкування такий, що розклад статей в Синодальнім списку менш вдалий, аніж розклад їх у Троїцьким, а це свідчить про пізніше оброблення їх у Троїцьк. сп.

Ця різниця в порядку й кількості статей, коли текст майже тотожний, показує на майже рівночасне утворення Троїцького та Синодального списків, але в той же час підкреслює більшу вдаість Троїцького, чому він і поширився більш. Вважати кожний з списків, що ми вище порівнювали, за окрему редакцію, певна річ, неможливо.

Співставлення списку Троїцького та списку князя Оболенського.

§ 7. Троїцький та кн. Оболенського списки Руської Правди різняться один від одного і складом статей і їх текстом. В останнім списку бракує 2, 3, 4—7, 14, 16—22, 26, 28, 31, 33, 34, 38—40, 43, 44, 47—49, 52—59, 70—73, 82, 85, 90, 91, 95—101 та 113 статей Тр. сп. Із спільних 55 статей списків, що ми їх порівнюємо, коло половини статей тотожні щодо тексту, а решта має відміни і в стилі, і в самім змісті їх.

Істотні особливості такі:

Різниця між статтями (23 Тр. 2 Об.; 32 Тр. і 11, Об.; 35 Тр. 12 Об.; 41 Тр. 15 Об.; 69 Тр. 25 Об.; 78 Тр. 38 Об.; 81 Тр. 33 Об.; і 115 Тр. 55 Об.) виникла через скорочення відповідних статей Троїцького списку, яке зробив переписувач списку кн. Оболенського, і це видно з їх порівняння.

Троїцьк.

23. Аже придетъ кровавъ мужъ на дворъ или синь, то видока ему не искати, но платити ему продажоу 3 гривны; аще ли не будетъ на немъ знаменія, то привести ему видокъ: слово противу слова, а кто будетъ почаль тому платити 60 кунъ, аче же и кровавъ придетъ или будетъ самъ почаль, а выльзуть послуси то то ему за платезь оже и били.

Кн. Оболен.

2. Аще придетъ кровавъ мужъ на дворъ или синь то видока ему не искати, но платити продажа за безчестіе каковъ будетъ; аще не будетъ на немъ знаменіе, то привести ему видокъ: слово противу слова.

Академ. список.

2. Или боудеть кровавъ или синь надърженъ, то не искати емоу видокъвъ челоувкоу тому; аще не боудеть на немъ знаменія никотораго же, то ли придетъ видокъ; аще ли не можетъ, тоу тому конець. Оже ли себе не можетъ мьстити, то взяти емоу за обиду 3 гривнъ, а лѣтцю мьзда.

В списку кн. Оболенського нема частини 23-ьої статті Тр. сп. «а кто будетъ почаль... и били», чого немає в Академічнім списку. Текст списка кн. Обол. ближчий в решті частини до списка Тр. а не Академічного. Від початку 23 ст. Тр. сп. стаття кн. Об. відрізняється заміною «3 гривны продажи» фразою «не платити продажа за безчестіе каковъ будетъ», пізніша модернізація через глибокі відшарування суспільства.

Троїцьк.

32. О татбѣ. Паки ли будетъ что табное купиль въ торгу или конь или портъ, или скотину, то выведетъ свободна мужа два или мытника; аже начнетъ не знати оу кого купиль, то ити по немъ тѣмъ видокомъ на роту, а истцю свое лице взяти, а что с нимъ погибло, а того ему желѣти, а оному желѣти своихъ кунъ, зане не знаетъ оу кого то купивъ, познаетъ ли на долзѣ оу кого то купиль, то своѣ куны возьметъ, і сему платити что оу него будетъ погибло, а князю продажоу.

Кн. Об.

11. О купли. Аще что будетъ табное купиль въ торгу, конь или портъ, или скотину, то выведетъ свободна мужа два или мытника, а начнетъ не знати у кого купиль, то ити по немъ тѣмъ видокомъ на роту, а исцу свое лицемъ взяти.

«А что съ нимъ погибло... а князь продажоу» пропущено в списку кн. Об., бо в цій частині статті передбачається наслідки того випадку, коли буде доведено, порядком, зазначеним у першій частині статті, непричетність до крадіжки особи, у якій знайдено покрадені речі. Випадок цей частенько трапляється, коли шукають вкрадені речі. Пропущення цієї фрази природне в списку кн. Оболенського, бо вона там стоїть за статтею про свод, де передбачається розплата татя за те, що «съ нимъ погибло».

Троїцьк.

35. А и своего города в чюжу землю свода нѣтуть; но такоже вывести ему послухи, любо мытника передъ кимъ же купивше то истцю лице взяти, а прока ему желѣти что съ нимъ погибло а оному своихъ кунъ желѣти.

Кн. Об.

12. А свода изъ своего города в чюжу землю нѣтъ.

Пропуск фрази «но такоже вывести... желѣти» пояснюється тим, що в попередніх 9-ій та 11-ій статтях списку кн. Об. зазначено також судовий доказ майже в аналогічнім випадку — в торгу — очевидно в місті. В Тр. списку між відповідними їм статтями містяться 2 статті: 33 «о челядином изводѣ» та 34 — «о продажах за кражу челядина», що їх проминено в ст. кн. Обол., бо вони там непотрібні, і в таких умовах ця фраза в Тр. сп. для ясности статті конче потрібна.

Троїцьк.

41. А се уроци скоту. Аже за кобылу 7 кунъ, а за волю гривна, а за корову 40 кунъ, а за третьяку 30 кунъ, за лонщину полгривны, за теля 5 кунъ, и за свињи 5 кунъ, а за порося ногата за овцу 5 кунъ за баранъ ногата, а за жеребець, аже не всѣданъ нанъ гривна кунъ за жеребя 6 ногатъ, а за коровие молоко 6 ногатъ, то ти оуроци смердомъ, оже платятъ князю продажю.

На те, що ст. 15-у скорочено з 41-ої статті Тр. сп. і що вона не є перерібка відповідної їй статті Акад. списку, показує фраза спільна обом статтям «за свињью 5 кунъ», якої немає в Акад. сп., а також те, що фраза «Аще крадетъ скотъ» є перерібка пізнішими словами фрази «то ти уроци смердомъ оже платятъ князю продажю», чого немає в Акад. списку.

Троїцьк.

69. Аже пчелы выдереть 3 гривны продажи, а за медъ аже будетъ пчелы не лажены то 10 кунъ, будетъ ли олѣкъ, то 5 кунъ.

На скорочення 25 ст. показує текст її. «Аже пчелы выдереть 3 гривны же», що міститься після 24-ої статті «о посеченїи борти», яка має ясні сліди підкреслює, що переписувач дивиться на цю статтю, як на доповнення до ст. 24-ої, а в Тр. списку — це самостійна стаття.

Троїцьк.

78. А въ сѣнѣхъ и въ дровѣхъ 9 кунъ, а господину колико боудеть возъ оукрадено, то имати ему за возъ по 2 нагатъ.

Пропуск «А въ сѣнѣхъ и въ дровѣхъ 9 кунъ, а господину колико боудеть возъ оукрадено, то имати ему», очевидно, коли припустити, що переписувач вважав приватною пенею всі попередні статті й йому була незрозуміла конструкція 78-ої статті Тр. сп., де крім цього говориться про пеню в 9 кун.

Троїцьк.

81. Ты тяжѣ всѣ судятъ послухи свободными; будетъ ли послухъ холопъ то холопу на правду не вылазити; но оже хочеть истецъ, или иметь и а река тако: по сего рѣчи емлю тя, но азъ емлю тя, а не холопъ и емлѣти и на желѣзо; аже обинити и то емлѣти на немъ свое, не обинити ли его платити ему гривна за муку, зане по холопья рѣчи ялъ и.

Скорочення виявляється з останньої фрази 33 ст. «но оже хочеть истецъ» незакінченої й урваної, а це показує, що тут переписувач списку кн. Об. проминув усю формулу, яку треба казати особі, що приймає свідчення холопа, як своє.

Троїцьк.

115. Аще холопъ крадетъ кого либо то господину выкупати и либо выдати и съ кимъ будетъ краль, а женѣ и дѣтѣмъ не надобѣ; но оже будутъ съ нимъ крали и хоронили то всѣхъ выдати; паки ли а выкупаеть господинъ, аже будутъ свободнии съ нимъ крали или хоронили, то князю въ продажѣ.

Кн. Об.

15. О уроцехъ скоту. Аще крадетъ скотъ за лошадей 7 кунъ, за волю гривна, за корову 40 кунъ за лонщину полгривны, за теля, за свињю по 5 кунъ.

Кн. Об.

25. Аже пчелы выдереть 3 гривны же.

Кн. Об.

30. За возъ дровъ 2 ногаты.

Кн. Обл.

33. О послусахъ. Тяжи всѣ судити послухи свободными; будетъ ли послухъ холопъ то холопу, на правду не стати, но оже хочеть истецъ.

Кн. Об.

55. Аще ли съ нимъ свободнии крали или хоронили, то всѣ князю въ продажѣ.

З тексту 115 статті показується, що спільна їх частина з 55 статтею — це доповнення до 1-ої її частини, яка встановлює кару за крадіж холопа — одного чи з родиною, тому й треба вважати текст 55-ої статті сп. кн. Обол. продуктом скорочення.

Отже порівняння статей упевнює нас у тім, що статті 1, 23, 3, 4, 9 сп. кн. Обол. утворилися з відповідних статей Тр. сп. шляхом модифікації останніх та пропусків у них деяких фраз.

Троїцьк.

1. Аже оубиеть мужь мужа, то мьстати брату брата, либо отцю, ли сыну, либо брату чадо, ли братню сынови; аще ли не будеть кто его мьстя, то положити за голову 80 гривенъ аче будеть княжь моужь или тшоуна княжа; аще ли будеть русинь или гридь либо купець, либо тивунъ боярескъ, либо мечникъ, либо ізгой, ли словънинь, то 40 гривенъ положити зань.

Кн. Обол.

1. Аще убієть мужь мужа, то мстити брату брата, либо отцю, либо сыну; ожели не будеть, кто его мстя, то положить за голову 80 гривенъ, либо разсудити по мужи смотря.

В списку кн. Обол. всю фразу «аче... положити зань» замінено «либо разсудити по мужи смотря». Цю заміну було викликано тим, що в часи уложення списку кн. Обол. уже людське суспільство було дуже диференційовано й кожна особа із зазначених в 1-ій статті Тр. сп. оцінювалася окремо, а не одною епільною вірою. На це ж саме показує й пропуск «либо брату чадо, ли братню синови», щєб-то коло осіб, що мають право помсти зменшилося, але можна гадати, що переписувач проминув зайві на його думку перераховання, наводячи статтю яко анахронізм.

Троїцьк.

62. Аже оукрадеть кто бобръ, то 12 гривенъ.

63. Аже будеть росъчена земля, или знамение имъ же довлено, или съть, то по верви искати татя, ли платити продажу.

64. Аже раззнаменаеть борть, то 12 гривенъ.

65. Аже между перетнетъ бортьную, или ролеіную разореть, или дворную тыномъ перегородить между, то 12 гривенъ продажи.

66. Аже дубъ подотнетъ знаменныи или межъныи, то 12 гривенъ продажи.

Кн. Обол.

23. О бобръ и разломанней борти. Аще кто украдетъ бобръ или съть, или разломаеть борть, или кто посъчеть древо на межъ, то перви искати тя въ себъ, а плати 12 гривенъ продажи.

23-я стаття списку кн. Обол. об'єднує в собі статті 62—66 Тр. сп., що видно з її заголовка «о бобръ и разломаней борти» та її змісту, в яким передбачаються тіж самі делікти, що і в статтях Тр. сп, але вносяться деякі пізніші розуміння, що скорочують текст, а саме: «кто посечеть древо на межъ» замінює «дубъ подотнетъ знаменный или межъный» та «между перетнетъ».

Троїцьк.

24. Аже оударить мечемъ, а не оутнетъ на смерть, то 3 гривны, та самому гривна за рану же лечебноє; потнетъ ли на смерть а вира.

Кн. Обол.

3. Аще ли ударить мечемъ или ножемъ, а не на смерть, то князю вины 9 гривенъ а исцу за раны судятъ; аще ударить на смерть.

В списку кн. Об. додано «или ножемъ» пізніша схолія, «а самому гривна за рану же лечебноє» замінена — «а исцу за рану судятъ», щєб-то суд присуджує згідно з його суспільним становищем, те ж що в другій

статті — «каковъ будеть». Це додаток пізніший і є продукт розшарування суспільства на окремі групи.

Троїцьк.

25. Аче попъхнегъ мужъ мужа любо къ собѣ ли отъ себе любо по лицу оударить, ли жердью оударить, а видока 2 выведуть то 3 гривны продажи; аже будеть варягъ или колбягъ, то полная видока вывести і идета на роту.

Тут ми помічасмо такі підновлення, що міняють самий зміст і свідчать про їх пізніше походження, — після «будеть» додано «боляринъ или людинъ», після «варягъ» додано «крещенія не имѣа» — пізніший християнський вплив, замість «3 гривны» — «по ихъ пути платити бесчестіе» (пути з'явилися в Моск. княж.) і т. ін.

Троїцьк.

29. Аже кто познаеть свое что будеть погубиль, или оукрадено оу него что, и или конь, или портъ, или скотина, то не рци и: се мое но поиди на сводъ, кдѣ есть взялъ; сведитесь, кто будеть виновать на того татба спидеть; тогда онъ свое возьметъ, а что погубило боудеть съ нимъ тоже, ему начнетъ платити.

В 9-ій статті списку кн. Обол. замінено стародавні фрази: «познаеть свое, что будеть погубиль» — словом «пойметься», «то не рци и» — «и наречеть». Пропуск же фрази «сведитесь... возьметъ» потвержується фразою «погубило то ему платити»: без попередньої цитати вона стає зовсім безглуздою, бо не завжди буде винний той, хто продав речі останньому покупцеві.

Пізнішу перерібку з списку Троїцького деяких статей в списку кн. Оболенського шляхом підновлення текста та проміння деяких фраз, потверджують також і такі варіанти: «Аже кто всядеть на чужъ конь (29 Тр.) о вседѣни на чужъ конь (8 Об.); о татбе (36 Тр.) о убиті татя (13 Об.); оже ли оубиють и а оуже боудуть людие связана видѣли (36 Тр.), а будеть люди видѣли связана а убиють (13 Об.); первое гостини куны (51 Тр.) прежде иноземцу (20 Об.); опять начнетъ не дати гости кунъ (51 Тр.) и не хочеть гостю дати куны (20 кв. Об.); А се о борти (68 Тр.) о посѣченіи бортеи (24 Об.); и вѣ чьемъ перевѣсѣ (75 Тр.) из лова (27 Об.); безъ дела отень всякъ (94 Тр.) всякой (41 Об.); но оже не доходятъ года, то ворочати ему милость; отходить ли то не виновать есть (105 Тр.) отидеть не виновать есть (46 Об.); — а пятая переемная ему (48 Об.), — а шестая на переемъ отходить ему (48 Об.); аче пустить и гоня, а собѣ ему пагуба, а платитъ в то никтѣже (108 Тр.) аче ли за ним гоня застрѣлитъ, то себѣ ему бѣда, а не платити вѣ томъ ни чего (49 Об.); то господину платити занъ оурокъ, что будеть взялъ (109 Тр.) платити господину чїи холоп (54 Об.)».

Лише одна стаття в списку кн. Об. утворилася самостійно й відповідну їй статтю Тр. сп. можна вважати її переробленням. Це може потвердити співставлення цих статей:

Троїцьк. *

42. Аже будутъ холопи татие, либо княжи, любо боярьстии, любо чернечъ, ихъ же князь продажею не казнить, зане суть несвободны то двоиче платитъ ко истьцю за обиду.

Кн. Обол.

4. Жердію или попъхнегъ, а знаменія нѣтъ, а видокъ будетъ, аче будетъ боляринъ или людинъ, или варягъ, крещенія не имѣа, то по ихъ пути платити бесчестіе; аче видока не будетъ, ити имъ на жеребі, а виноватый в продажъ, во что обложатъ.

Кн. Обол.

9. Аче кто поиметься за конь или портъ или скотину и наречеть: се мое, но поиди на сводъ гдѣ если взялъ, а что съ нимъ погубило то ему плотити.

Кн. Обол.

16. * Аже будетъ холопи тати кто, кто княжъ, ихъ же князь обиду платитъ исцу.

16-у статтю сп. Об., що передбачала лише крадіжку княжим холопом, стали прикладати до холопів різних власників — «любо княжи», «любо боярсьтии, любо чернець», а це привело до змін у вигляді текста Тр. сп. зо зміною санкції. В списку кн. Об. князь платив «обиду исцу» за своїх холопів, а за Троїцьким списком почали стягати подвійну нагороду на користь покривдженого, тим самим вносячи певний елемент кари за крадіж у відношенню безправних людей-холопів.

§ 8. Різниця у складі статей Троїцького та кн. Об. списків пояснюється головним чином скороченням статей, що його було зроблено в списку кн. Оболенського. В цім нас упевнює те, що в списку кн. Оболенського зустрічаються статті, зміст яких розвиває зміст пропущених статей.

На те, що пропущено 2—4 статті Тр. сп. показують 5, 6 та 7 статті списку кн. Об., в яких розвивається зміст 2—4 статей Тр. сп., бо вони встановлюють основні тези про убивства, тоді як 5, 6 та 7 статті списку кн. Об. передбачають наслідки цих принципів.

Пропуск статей 7—14, 16—22 Тр. сп. можна зауважити в статтях 2, 3 та 4-й списку кн. Об., бо в них зазначено норми, які розвинулися з проминених статей.

Що переписувач списку кн. Оболенського проминув статті 26, 33 та 34 Троїцького списку «о челядинѣ», це цілком природна річ, бо в нім є устав «о холопях», який розвинувся з цих статей Тр. сп. Треба гадати, що в часи уложення списку кн. Оболенського вони були вже непотрібні, бо вже загубили своє побутове значіння.

Статті 28 та 31 про «сводъ» увійшли в 9 та 12 статті сп. кн. Обол.; з них перша широко трактує куплю, а друга встановлює порядок свода.

38, 39, 113 статті звичайно часто проминаються в поширених списках близьких до Троїцького, напр. Авраамки. Брак їх у сп. кн. Об. можна пояснити тим, що списувалося його з списку, аналогічного списку літопису Авраамки.

40-у статтю проминено тому, що вже була пізніша постанова в 10-ій статті сп. кн. Об. «О Коневѣ татѣ», в якій колишній первісний грошовий штраф замінено «потокомъ и раздробленієм».

Статті «о резе» 43—44, 47—49 поглинула 18-а ст. сп. кн. Об., що встановлює загальний процес у всіх справах про рези без різниці «кто кому рядиль».

Інститут закупацтва, що рано зник і що властивий місцевостям, в яких переважало хліборобство, переписувачі могли легко проминути в списках Рус. Пр., що її призначалося для міст переважно, де розвинулися промисли, а такий саме і був список кн. Оболенського.

Статті 72, 71 та 85 правдоподібно тому, що так швидко зникли смерди, згубили свій сенс і через те їх було проминено.

Статті 90, 91, 99 та 101 про уроки могло бути проминено через те, що існували інші постанови з цього приводу. На можливість існування таких постанов показує 134 ст. Карамз. сп. про мостові повинності в Новгороді. 82-у ж статтю Тр. сп. випущено через технічні помилки, на що показує незакінченість тексту 81-ої ст. бо 81 та 82 статті змістом своїм складають одне ціле.

§ 9 Особливо ж ясно видно скорочення з співставлення статей Троїцького списку з Оболенським.

Тр.	Об.	Тр.	Об.	Тр.	Об.	Тр.	Об.
1	1	30	10	59	—	88	38
2	—	31	—	60	21	89	39
3	—	32	11	61	22	90	—
4	—	33	—	62	23	91	—
5	5	34	—	63	—	92	40
6	6	35	12	64	—	93	41
7	—	36	13	65	—	94	42
8	—	37	14	66	—	95	—
9	—	38	—	67	—	96	—
10	—	39	—	68	24	97	—
11	—	40	—	69	25	98	—
12	—	41	15	70	—	99	—
13	—	42	16	71	—	100	—
14	—	43	—	72	—	101	—
15	7	44	—	73	—	102	43
16	—	45	17	74	26	103	44
17	—	46	18	75	27	104	45
18	—	47	—	76	28	105	46
19	—	48	—	77	29	106	47
20	—	49	—	78	30	107	48
21	—	50	19	79	31	108	49
22	—	51	20	80	32	109	50
23	2	52	—	81	33	110	51
24	3	53	—	82	—	111	52
25	4	54	—	83	34	112	53
26	—	55	—	84	35	113	—
27	8	56	—	85	—	114	54
28	—	57	—	86	36	115	55
29	9	58	—	87	37	—	—

Все це, що ми оце розглянули, показує, що список кн. Оболенського утворився з списку, текстом дуже близького до Троїцького, шляхом скорочення його, випущення багатьох статей та зміни їх тексту.

Взаємовідношення між Академічним та Троїцьким списками.

§ 10. Троїцький список складається з 115 статей, а Академічний — з 43, з них 39 статей у них спільні. З спільних статей є лише дві подібні текстом, а саме: 8-а Акад. сп., якій відповідає 19 ст. Тр. сп., та 11-а ст. Академічного, що має своїм дублетом 27-у ст. Троїцького сп.

§ 11. В статтях, що ми їх розглянемо нижче, різниця в тім, що в статті Тр. сп.; як порівняти їх з ст. Академ., заведено нові процесуальні тези та нові інститути. Так, ст. 3-я Акад. сп., що зазначає пеню в 12 гривен за удар батоном, рогом тощо, в другій своїй частині встановлює припис: «аще сего не постигнуть, то тоу конець», а друга частина 20-ої ст. Тр. сп., що їй відповідає, замість цього заводить новелу про невідповідальність осіб, що ззапалу ударять мечем того, хто їх ударить батоном, чашою чи якимсь іншим подібним знаряддям. В 25-ій статті Тр. списку заводить для Колбягів та Варягів крім роти, що її встановлює 9-а стаття Акад. сп. ще «полная видока вывести». Хоч 7-а ст. Акад. сп. й накладає пеню в 12 гривен за шкоду, зроблену вусам чи бороді, проте 60 ст. Тр. сп. зазначену кару накладає лише тоді, коли буде висмикнуто бороду, до того ж коли є «знаменія» і коли «вылѣзуть людие». 5-а стаття Акад. сп. карає 40-гривенною пенєю за увередження руки й надає право «чадомъ смирать» за увереду ноги, а відповідна їй 21 ст. Тр. сп. встановлює

полуwir'е в 20 гривен за увередження руки, ноги чи ока й 10 гривен відшкодування покривдженому. Головна різниця статей про кровавого мужа в тім, що 28-а та 2-а статті Акад. сп. регулюють право помсти та викупу за побій, а 23-я ст. Тр. сп., яка встановлює порядок карання за побій, скупчує всю увагу на тім, «кто почаль», і встановлює умови, за яких обставин і коли саме особи, що почали сами скандал, не дістають відшкодування за побої. 26-а ст. Тр. сп. заводить новину—«закличь на торгу», що змінює 10 ст. Акад. сп., яка передбачала крадіжку челядина у Колб'яга. В 28 ст. Тр. сп. встановлюється негайне відбирання речей, що були пропали і що їх виявлено в своїм же місті, за умовою «заповѣди на торгу», а 2-а ст. Акад. сп. устанавлює позов *stricti jure*, коли б речі було опізнано в своїй громаді. Свод, яко окремий процесуальний припис з інститутом поруки, заводить 13-а ст. Акад. сп., а 29-а ст. Тр. сп., що їй відповідає, зазначає ще наслідки цього свода, коли б речі було б виявлено, а саме: «татьба снидеть» на останнього. Так само встановлюються різні процесуальні приписи під час стягання всього іншого, або «кунь на друзе»: 14-а ст. Акад. сп. наказує в таких випадках ізвод перед 12-ю, а згідно з 43-єю статтею, що їй відповідає, виводяться послухи, і їх приводиться до присяги. Свод із челядином за 33-ьою ст. Тр. сп. відрізняється від свода в 15-ій ст. Акад. сп. зазначенням причини, чому треба шукати до кінця свода й наслідки відшукання челядина у останнього в своді. Дуже змінено також 16-у ст. Акад. сп. в Троїцькім списку; в 58-ій Тр. сп., що їй відповідає, оповідається, як замінено 12-гривенним відшкодуванням убивство холопа, який ударив мужа.

§ 12. Більшість відмін між окремими статтями Акад. та Тр. списків дуже велика. Статті різняться одна від одної не лише розкладом слів чи вимовою, відміни ці не тільки пояснюються випусками чи помилками, як це ми бачимо в статтях 23, 24, 25, 30, 33, 37 та 38 Акад. сп. та у відповідних їм 13, 14, 40, 68, 65, 75 та 35 статтях Тр. сп., але навіть у них змінено диспозитивні частини статей, а іноді і їх санкції, то поширючися, то звужуючися.

Кара у вигляді 12 гр. пені, що її накладає в оборону сільських слуг князя 22 ст. Акад. сп., поширюється в 11 ст. Тр. сп., захищаючи життя також і боярських сільських слуг. Перші статті порівнюваних списків різняться розмірами пені й мають деяку відміну в колі осіб, що мають право помсти. В 41-ій статті Тр. сп., що відповідає 26-ій ст. Акад. сп. додано нові уроки щодо дрібного товару. Диспозитивні частини 37 та 38-ої статей Тр. сп.,—це є узагальнення випадків крадіжок худоби, які передбачають 29 та 40 статті Акад. сп. Заборона крадіжу ладї, яку ми знаходимо в 34 ст. Акад. сп., відповідно розвивається в 73-ій ст. Тр. сп., із зазначенням кари за крадіж морської та набойної ладї, човна та струга. В 78-ій ст. Тр. сп., порівнюючи з 39-ою ст. Акад. сп., що встановлює за крадіж сіна й дров 9 кун пені, заводиться додаткове відшкодування на користь покривдженго—дві ногати. 7, 75, 76 та 77 статті Тр. сп. відрізняються від 42, 37, 35 та 36 статей Акад. сп. тим, що у тих так і у других зустрічаються назви нових речей, що їх не зазначено в інших, схожих із ними і навпаки.

§ 13. Різниця між 18, 19, 20 та 21 статтями Акад. сп. та 3, 9, і 10 статтями Тр. сп. такі великі, що їх можна вважати майже за окремі не подібні одна до одної статті: окремі їх подібності та походження від одного загального порівняння можна помітити лише в назвах самих інститутів, або в деяких спільних фразах, які збереглися у них, або в назві об'єктів та суб'єктів злочину, що видно з цього їх порівняння.

Акад.

18. Аше оубьютъ огнищанина въ обиду, то платити зань 80 гривенъ оубици, а людемъ не надобѣ, а въ под'ѣздною княжи 80 гривенъ.

19. А иже оубьютъ огнищанина въ разбои или оубица не ищоуть, то вирное платити въ ней же виръ и голова начнетъ лежати.

20. Аже оубиютъ огнищанина оу клѣти, или оу коня, или оу говяда, или оу коровьѣ татбы, то оубити въ пса мѣсто и тоже поконъ и тивоуницоу.

21. А в княжи тивоунѣ 80 гривенъ, а конюхъ старый оу стада 80 гривенъ, яко оуставилъ Изяславъ въ своемъ конюсѣ его же оубилѣ Дорогобоудыци.

Троїцьк.

3. Аже кто оубиеть княжа мужа въ разбои, а головника не ищуть, то вировную платити въ чьей же верви голова лежить, то 80 гривенъ, пакиль лодинъ, то 40 гривенъ.

9. Аже в княжи отроци, или въ конюсѣ, ли въ конюсѣ, ли въ поварѣ, то 40 гривенъ.

10. А за тивоунъ, за огнищныи, і за конюшии, то 80 гривенъ.

36. Аже оубиютъ кого оу клѣти или оу котороѣ татбы, то оубиютъ во пса мѣсто, аже ли і додержатъ свѣта, то вѣсти на княжъ дворъ, оже ли оубиютъ, и, а оуже боудуть людие связана видѣли, то платити въ томъ 12 гривенъ.

§ 14, 4, 27, 31, і 32 статті Акад. сп. відрізняються від відповідних їм статей 18, 22, 34, 71 і 72-ої Тр. сп. назвою пені. В одних статтях вона зветься «продажою», а в других «обиду».

§ 15. Склад статей Тр. сп. майже в 3 рази більший за Акад. сп. В Тр. сп. бракує таких статей Акад. сп.: 17—про псування зброї, 41—про розподіл вирних прибутків між князем, десятиною та виконавцями, 18 та 20—про вири, «о убийство огнищанина в обиду», і під час виконання службових обов'язків; це пояснюється тим, що на час уложення Тр. сп. вони згубили своє значіння.

Так ст. про «убийство огнищанина» згубила сенс через раннє скасування цього інститута й заміни вищезазначених статей 3-ьою та 11-ою статтями Тр. сп. «о княжихъ мужахъ», серед яких значився й огнищанин. 41-у статтю випущено через раннє скасування десятини. Віригідну вказівку на існування десятини ми знаходимо лише в пам'ятках часів Володимира Святого. Зміст 17 ст. Акад. сп. дуже архаїчний; він і по цей час пояснюється різно через можливі помилки в тексті цієї статті. Тому цілком можливо, що переписувач Тр. сп., не можучи зрозуміти цієї статті, просто її проминув.

Коли в Акад. сп. мало статей, не заведених до Тр. сп., то в Тр. сп. є 76 статей, яких немає в Акад. сп. Всі вони чи розвивають зміст статей Акад. сп., чи це пізніші додатки.

Статті 4—6, 12, 15—17, 24, 31, 32, 35, 39, 42, 44—51, 64, 66, 61, 62, 63, 69, 70, 74, 81—84. Тр. сп. своїм змістом доводять, що це норми права, які утворилися яко розвиток відповідних статей Акад. сп.

Статті 4—6, 15—17 про дикі та поклєнні вири утворилися з першої ст. Акад. сп. та з першої і другої статей Тр. сп., в яких встановлюється виру за убийство. 12 ст.—про ремесників—з'явилася, яко додаток до 22—24 статей Акад. сп., що зазначали відшкодовання за убийство княжих слуг уже після того, як ці статті стали прикладати не тільки до княжих слуг, але й до слуг боярських, що видно з відповідних до них текстів 11—13 статей Тр. сп. 24-а стаття доповнює 3—9 і статті про тілесні увереди та каліцтва; її пізніше походження потвержує те, що вона заводить поділ на легші й тяжчі каліцтва, а також потвержує подвійна санкція—продажа та зарана (каліцтво).

Статті 31, 32 та 35 докладніш нормують свод, що ми його зустрічаємо в 14 ст. Акад. сп., яко прецедент, у випадках опізнання своїх річей. Так, у 31-ій ст. оповідається про свод у місті, 32-а ст. нормує випадок встановлення через свод покупки краденого, а 35-а ст. оповідає про такий

випадає, коли свод приводить у чужі землі. 39-а ст. про крадіж жита з току чи з ями—це природне продовження 29-ої та 40-ої статей Акад. сп., в яких установлено окремі прецеденти: крадіжжі худоби з хліва та з поля; ці статті Акад. сп. потім у списку Троїцьким у статтях 37 та 38 було перероблено в загальні норми, що регулюють випадки крадіжки худоби з хліва чи з поля, отже, як додаток, повинна була з'явитися стаття про крадіжжі збіжжя з току чи з ями. Всі статті 44—51 Тр. сп. присвячено стягання боргу та $\frac{1}{6}$. Попередня стаття, 43-я Тр. сп., утворилася в 14 ст. Акад. сп.. Всі статті про борги деталізують 43-ю ст., передбачаючи низку нових випадків. Статті 64, 66, як додаток до ст. 38. Акад. сп.,—встановлюють заборону не тільки переорювати, але й псувати межеві знаки й докладніші нормують це питання. Як поширення 33—9 статей Акад. сп. про каліцтво—було пізніш зложено 61 ст. Тр. сп. про зуб, яка передбачає крім тих каліцтв, що їх зазначено в 3—9 статтях Акад. сп., ще й це невелике каліцтво, на яке складач Акад. сп. не звернув уваги. 69-а стаття «Аже пчелы выдереть» та 70-а «Не будеть ли татя то по слѣду женуть»—це додатки до 30-ої ст. Акад. сп. «А въ княжѣй борти», бо перша детальніша нормає загальну заборону, встановлюючи пеню не тільки за псування борти, але й за видирання бджіл, а друга зазначає для цього випадку й окрему процесуальну форму (слід).

При дальшій регламентації ловецтва в додаток до 35, 36 і 37-ої статей Акад. сп., що складаються з постанов, які передбачають випадки крадіжжі птахів, здобутих ловецтвом чи призначених для ловецтва,—було утворено статті Тр. сп.: 62-а про бобра, 63-я про слід та 74-а про попсовання перевеса. В Тр. сп. із 35, 36 та 37 ст. Акад. сп. і доданих до них 62 та 63 статті Тр. сп. утворився збірник постанов, що прийняв крадіж предметів, здобутих ловецтвом; 81 та 82 статті Тр. сп. встановлюють окремо виключну форму процесу «послушества холопа» через те, що його речі прийняла вільна людина за свої, а це є пізніша поправка до 59 ст. Тр. сп.—«А послушество на хлопа не вскладають».

Природнім розвитком устава про вири треба вважати і 83—84 статті Тр. сп. про «убійство жєнщины и холопа», в яких встановлюється «полувирье» за убивство жінки (а повну виру встановлює ст. Акад. сп. за убивство мужа), а за холопа—пеню в 12 гривен.

Решта статей, а саме: 30, 52—57, 59, 85—90, 92—101, 102—115 Тр. сп.—це все пізніші доповнення.

30-у статтю «О коневе тате», що карає «потокомъ и разграблениемъ» за крадіж коня, треба вважати пізнішим додатком, бо зміст її не відповідає духові Рус. Пр., в якій за всі злочини покладається грошова кара. Такі санкції зустрічаємо в пізніших пам'ятках, як «Закон судний людям».

Статті 52 та 59 це збірник статей про закусів, ебто про осіб, що заборгувалися, або себе заставили. Такі статті не могли з'явитися раніш статей про рези, а ці статті про рези, як ми бачили, з'явилися, яко доповнення до 14 ст. Акад. сп.. А це свідчить про пізніше доповнення цих статей.

Крім цього збірника, треба відзначити також збірник статей про наслідування 85—101, що їх переривають статті про уроки, і про холопство 42, 102—155 статті Тр. сп. Всі ці статті пізнішого походження. Перший виник самостійно з кінцевої потреби княжої влади урегулювати родинні відносини, другий з статей Акад. сп. «о челядиномъ изводѣ», в яких установлювалися лише окремі випадки, а в статтях 102—115 дається єдиний устав про холопів, що дуже докладно регулює їх становище. Статті про наклади та уроки передбачають додаткові податки (наклади) до тих, що їх уже було встановлено раніш. На пізніше їх похо-

дження вказує також той факт, що їх поміщено в кінці Руської Правди.

§ 16. Крім відмін у тексті й у складі статей між Акад. та Тр. списками є ще відміни в їх розкладі, що видно з оцей таблиці:

Ак.	Тр.	Ак.	Тр.	Тр.	Ак.	Тр.	Ак.	Тр.	Ак.	Тр.	Ак.
1	1	23	13	1	1	30	—	59	—	88	—
2	23	24	14	2	—	31	—	60	7	89	—
3	20	25	40	3	19	32	—	61	—	90	—
4	18	26	41	4	—	33	15	62	—	91	43
5	21	27	34	5	—	34	27	36	—	92	—
6	22	28	23	6	—	35	—	64	—	93	—
7	60	29	37	7	42	36	38	65	33	94	—
8	19	30	68	8	—	37	29	66	—	95	—
9	25	31	71	9	21	38	40	67	—	96	—
10	26	32	72	10	21	39	—	68	30	97	—
11	27	33	65	11	22	40	25	69	—	98	—
12	28	34	73	12	—	41	26	70	—	99	—
13	29	35	76	13	23	42	—	71	31	100	—
14	43	36	77	14	24	43	14	72	32	101	—
15	33	37	75	15	—	44	—	73	34	102	—
16	58	38	36	16	—	45	—	74	—	103	—
17	—	39	78	17	—	46	—	75	37	104	—
18	—	40	38	18	4	47	—	76	35	105	—
19	3	41	—	19	8	48	—	77	36	106	—
20	—	42	7—8	20	3	49	—	78	39	107	—
21	10	43	91	21	5	50	—	79	—	108	—
22	11			22	6	51	—	80	—	109	—
				23	2—28	52	—	81	—	110	—
				24	—	53	—	82	—	111	—
				25	9	54	—	83	—	112	—
				26	10	55	—	84	—	113	—
				27	11	56	—	85	—	114	—
				28	12	57	—	86	—	115	—
				29	13	58	16	87	—		

З цієї таблиці видно, що 1) порядок статей Акад. сп. зовсім не збігається з порядком статей в Тр. сп., що свідчить про неможливість скорочення Акад. сп. і Троїцького. 2) Ввесь Академічний список ділиться на 4 частини, що їх розміщено в Троїцьким списку окремими групами. Ці групи такі: 1) з 2-ої по 17 ст. Акад. сп. про права свобідних мужів, 2) з 18 до 27-ої, — норми права, що захищають слуг та підручних князя, 3) з 27-по 40 про маєткові злочини і 4) 42-а про покон вирний.

Наявність в обох списках спільних окремих груп статей добраних одна до одної за їх змістом, свідчить про те, що в склад Акад. та Троїц. списків увійшли окремі збірники, що існували до них, але до наших часів не заховалися.

Величезні відміни в складі статей, їх неоднаковий розклад і такі великі зміни в тексті, коли міняються або процесуальні приписи, або ж самі правові інститути, цілковито спростовують думку, що Акад. список утворився з Троїц. сп. через скорочення його. Так само неможливо припустити за таких обставин, щоб складач Троїц. сп. переробив Академічний, бо вигадати нові 76 статей в додаток до 43-х, цебто майже в два рази більше, — ледве чи можливо для одного переписувача. В цьому випадку треба припустити працю багатьох осіб над обробленням зазначених списків і бачити в них пам'ятки різних місцевостей і різних часів; їх можна вважати за збірники окремих норм звичаєвого права та княжих уставів, які до наших часів не збереглися.

§ 17. Співставлення основних списків встановлюють:

1) Троїцький, Синодальний та Карамзінський списки мають лише невеличкі відміни один від одного і їх можна зачислити до одної редакції, що її звуть «Пространною Руською Правдою».

2) Список кн. Оболенського, що утворився через скорочення з поширеної редакції, не можна вважати за окрему редакцію.

3) Особливості Академічного списку змушують нас виділити в окрему редакцію всі списки, що близькі до нього змістом.

Відміни між Короткою та Поширеною редакціями доводять нам: вважати, що вони походять від єдиної прастарої пам'ятки, не можна. Треба гадати, що в основі їх лежать якісь стародавні документи, які до нас не дійшли. Щоб виявити справжню природу Руської Правди — треба поглибити дослідження над зовнішньою історією її й подбати про те, щоб установити зв'язні ланки між Академічним та Троїцьким списками, а також відшукати й ті пам'ятки, що лежать в їх основі.
